

Póth István

JOVAN JOVANOVIĆ ZMAJ SZATIRIKUS VERSEINEK EGYIK CÉLPONTJA: TISZA KÁLMÁN

Jovan Jovanović Zmaj (1833–1904) a szerb romantika második korszakának kimagasló költői egyénisége. Irodalmi munkásságát elsősorban szerelmi lírája fémjelzi. A *Đulici* (Rózsák) és *Đulici uveoci* (Hervadt rózsák) c. versciklusai-ban felesége iránt érzett szerelmének, családi boldogságának, majd felesége és gyermekei halála után, mély bánatának adott gyengéd, megkapó költői kifejezést. Költeményeiben egyszerűen, bensőségesen szól érzéseiről. A közvetlen hangnem, a meleg emberi érzés, mely áthatja a gördülékeny verssorokat, egyedi bájt kölcsönöz a szerb költészet e közismert gyöngyszemeinek.

Zmaj ifjúsági költőként is népszerű. A gyerekek nyelvén, közvetlen módon, könnyed, ritmikus, rímelő sorokban ír a kisfiúkat és kislányokat érdeklő dolgokról, eseményekről. Napjainkban is alig akad szerb vagy horvát gyerek, aki ne ismerné, ne tudná betéve néhány gyermekversét.

A költő balladái és egyes, a gondolati lírába sorolható költeményei, mind esztétikai, mind eszmei szempontból is jeles alkotások. Munkásságának jelentős részét viszont politikai és satirikus versei képezik, melyek ugyan szerényebb művészi értéket képviselnek, de a korabeli politikai és társadalmi életben elért széles körű hatásuk miatt figyelmet érdemelnek.

Mielőtt kissé behatóbban foglalkoznánk a költő politikai-satirikus költészetének a címben feltüntetett magyar vonatkozásaival, meg kell még említenünk műfordítói munkásságát. Az orosz (Puskin, Lermontov), francia (Béranger, V. Hugo), német (Goethe, Heine, Lessing, Uhland) és angol–amerikai irodalomból (Tennyson, Longfello) is sokat fordított, de a legtöbbet a magyar poézisból. Sok kisebb terjedelmű költeményen kívül átültette a *Toldi-trilógiát*, a *Jánost vitézt* és *Az ember tragédiáját* is. Másrészt Zmaj az a szerb költő, akit a legtöbbször fordítottak magyarra a múlt században. A magyar irodalmi életben elsősorban mégis költészetünk legsikeresebb szerb tolmácsolójaként tartották számon. Ez irányú munkásságát a Kisfaludy Társaság is méltányolta, megválasztva őt külső tagjának. A budapesti egyetem, melynek hallgatója volt, diszdzoktorrá avatta.

(Költészetének magyarra fordított reprezentatív válogatása egy szép kiállítási kötetben születésének százötvenedik évfordulója alkalmával (1983-ban) Új-

vidéken jelent meg a Forum Könyvkiadó gondozásában. Az antológiát Mladen Leskovac akadémikus beható, művészien megfogalmazott esszéje vezeti be, a fordítások színvonalát pedig olyan nevek mint Vajda János, Weöres Sándor, Dudás Kálmán, Fehér Ferenc, Ács Károly, Csuka Zoltán, Gál László és Pap József fémjelzik.)

Jovan Jovanović Zmaj éber figyelemmel kísérte a társadalmi és politikai élet fejleményeit és az őt érintő eseményekre egy-egy verssel reagált. Élményszerűen tükrözte korának társadalmi helyzetét. A polgári liberalizmus szemszögéből élesen, határozottan, s nem utolsósorban szellemesen támadta a haladást gátló erőket. Maró gúnnyal állította pellengérré a retrográd politikusokat a Száván innen és túl egyaránt. Célpontjai közé tartoztak Tisza Kálmán magyar, Nikola Hristić és Stojan Novaković szerb miniszterelnökök, de még Mihailo Obrenović szerb fejedelem és Milan Obrenović szerb király is. A költő Svetozar Miletićnek, az ismert magyarországi szerb politikusnak volt következetes és odaadó híve, akinek célkitűzéseit írói tevékenységével oly sikeresen szolgálta, hogy a Szerb Nemzeti Szabadelvű Párt leghatásosabb propagandistájaként tartották számon.

Zmaj együtt élt az eseményekkel és a politikai harcokban művészi eszközeivel, könnyed, hatásos verssel vett részt. Elsősorban közvetlen környezetének politikai és társadalmi jelenségeit kísérte figyelemmel, de a jelentősebb európai eseményekre is reagált. Pl. 1871-ben a *Milostivoj Evropi* (A kegyes Európához) című és a *Na grobu streljanih komunista* (A kivégzett kommunisták sírjánál) alcímet viselő versében a Párizsban kivégzett kommünárok sorsát siratja, és az európai uralkodó osztályokat támadja. Ez alkalommal a szélesebb európai és szerbiai tárgyú költeményeivel nem foglalkozunk, hanem figyelmünket a magyarországi eseményekre összpontosítjuk.

Zmaj mindenekelőtt költő, de szinte egész élete folyamán munkatársa vagy szerkesztője volt egyes szerb élclapoknak, és ezekben jelentette meg legtöbb satirikus és politikai versét. Ilyen lapjai voltak a *Komarac* (Szúnyog) (1862–1863), *Zmaj* (Sárkány) (1864–1871), *Žiža* (Szikra) (1871–1873) és a *Starmali* (Oktondi) (1878–1889). A hasonló magyar lapokat, az *Üstököst*, *Bolond Miskát*, *Borsszem Jankót* és *Bolond Istókot*, is figyelemmel kísérte, melyekből karikatúrákat vett át; Tallérossy Zebulon, az *Üstökös* kedvenc alakja a *Zmajban* is szerepel. Kakas Márton, azaz Jókai Mór több írását is közli élclapjaiban. A magyarból fordított karcolatok, rövid cikkek átvétele elsősorban a kiegyezés előtti magyar–szerb barátság időszakára jellemző. Később mindinkább a magyar politikusok elleni támadás jellemzi Zmaj politikai-szatirikus verseit, bár – mint említettük – a szerbiai retrográd kormánysszervek is célpontjai voltak a költő gúnyos nyilainak Miletić politikai irányvonalának megfelelően.

Svetozar Miletić harcos közéleti személyiség volt, odaadón küzdött nemzetiségének politikai és kulturális jogaiért, és ezért csakhamar szállka lett a magyar uralkodó osztály szemében. 1870-ben felfüggesztették képviselői mentelmi jogát, és egy éles hangú cikke miatt, melyben a horvát bánt támadta, bíróság elé állították és elítélték. A magyarországi szerbek zajosan megünnepelték szabadulását a váci börtönből, de a tervezett újvidéki fáklyásmenetet a főispán betiltotta. A költő a *Namena* (Ajánlás) c. versével válaszolt, és azt mondta, fény-

sebb és tartósabb fáklyát jelent majd az akkor alapított *Žiža* c. humorisztikus, satirikus lapja.

1875-ben, mikor Tisza Kálmán lett a budapesti kormány elnöke, a Szerb Nemzeti Szabadelvű Párt soraiban már a hanyatlás és széthúzás jelei mutatkoztak. Még súlyosabbá vált a helyzet a pártban, mikor első embere 1876-ban ismét börtönbe került. Mileticét hazaárulás vádjával öt évre ítélték, de 1879-ben kegyelemben részesült és kiszabadult. Ezeket az eseményeket Zmaj több versében is érintette, pl. 1878-ban. Míg ő – mint mondja – reménykedik a szerbiai és Crna Gora-i (montenegrói) fegyverek győzelmében és a török uralom alól való végső felszabadulásban, addig a szabadság bajnoka börtönben sínylődik:

Baš kad je Srbin lance
Sa srpstva raskovo,
Onda je – pre ni posle –
Miletić robovo.

(*Da li će*)

(Épp, amikor a szerb/ A szerbség láncait leverte,/ Akkor – sem előbb, sem később – / Miletić raboskodott.)

A politikus kiszabadulását a költő is megünnepli a *15 november 1979* c. költeményében.

Zmaj természetesen nagy figyelemmel kísérte a hetvenes évek eseményeit a Balkán-félszigeten. A törökök elleni háborúk benne is – mint valószínűleg minden szerb lelkében – felkeltették a reményt, hogy honfitársaik végre felszabadulhatnak az öt évszázados török uralom alól. Ismeretes viszont, hogy az orosz–török háború idején a magyar kormány és a magyar közvélemény rokonszenve a törökök pártján volt, ahogyan erről pl. Arany János *Plevna* c. költeménye is tanúskodik. A szerbek és persze Zmaj is az oroszokat pártolta, különösen 1877-től, amikor a szerb fejedelemség is belépett a háborúba, hogy a még török elnyomás alatt sínylődő testvéreit felszabadítsa. A nemzetét és népét szerető szerb költő – akihez a magyar irodalom is közel állt, aki a Kisfaludy Társaság külső tagja volt – levelet intézett Aranyhoz, melyben hangot adott fájdalomának és felháborodásának, mert a „szabadságszeretetről világszerte ismert magyar nemzetben”... „egy mécsvilágnyi rokonszenv” sem nyilvánult meg a szerbek felszabadítása és szabadsága iránt.

A szerb költő persze több versében is kitért a háborús és a háborúval kapcsolatos eseményekre. A *Šta vrede te njihove simpatije* (Mit ér rokonszenvük) c. költeményben gúnyosan mondja, hogy a magyarok csupán forró együttérzésüket küldték a törököknek, ami nem jelentett hasznosítható támogatást, és a meleg szavak mellett még melegedni sem lehetett. Az Oroszországba tartó 30.000 oszmán katona, majd melegedhet a hideg orosz hadifogságban.

Az említett költeményekben a költő a magyar kormányt vette célba, de a miniszterelnököt név szerint nem említi. Van azonban sok olyan műve, írása is, amelyekben nevével nevezi Tisza Kálmánt, különösen akkor, amikor epés satírával, maró gúnnyal harcol a magyarországi szerbség, illetve Miletić pártjának ügyéért. A legtöbb ilyen tárgyú versét, bökversét, karcolatát 1878 és 1889 kö-

zött a *Starmali* c. humorisztikus, satirikus lapjában jelentette meg. Már az első évfolyamban, 1878-ban is több utalás található Tisza Kálmán kormányának működésére. A 3. számban közölt *Ostavke* (Lemondások) c. nyolcsoros kis vers szerint jó hír, hogy a bécsi miniszterek lemondtak, de mi haszna ennek, ha a pestiek nem követik példájukat. A magyarországi szerb politikai körök, úgy tűnik, mégis reménykedtek – a Szabadelvű Párt válsága idején – hogy a magyar kormány megbukik. Az élclap 6. sz.-ban (aug. 25/szept. 6.) ugyanis a költő a *Curiosum* c. bökversében annak örül, hogy bár a Száva és Dráva vize emelkedik, a *Tisza* apad, hanyatlik:

U celoj stvari
To mi se dopada,
Što baš onda
Kad Sava i Drava dolaze,
– *Tisa* opada.

(Az egész dologban/ Az tetszik nekem/ Hogy éppen akkor/ Amikor a Száva és Dráva emelkedik/ A Tisza apad.) Zmaj többször is szellemesen használja ki, hogy a miniszterelnök és a folyó neve egyezik.

Széll Kálmán pénzügyminiszter 1878-ban történt lemondásával a szerb költő két versben is foglalkozik. „Akinek nem tetszik, az menjen...” hangzott egykor a miniszteri jelszó, mely most íme a miniszterekre vonatkozik:

I tako će ta deviza
Da postigne cel,
Nek se sele ministri,
Međ' njima je Sel!

(S így ez a jelszó majd/ Eléri célját,/ Menjenek a miniszterek,/ Közöttük van Széll!).

A jelszó egy 1868-ban írt Zmaj-versből származik. Ezek ugyanis Wenckheim Béla, akkori belügyminiszter szavai, melyeket a nála járt szerb küldöttség szemébe vágott, amikor elutasította az újvidéki Szerb Nemzeti Színház támogatására átnyújtott kérvényt.

Figyelemre méltó a fenti versben, mint még más satírákban is, Zmaj tudatos, találó rímhasználata. Az összecsengő magyar szavak, a *cél* – *Széll* rímpár idegen hangzása miatt felkelti az olvasó figyelmét, s az egész kis költemény csattanó befejezését adja.

A másik versben, a *Sretno je pao* (Szerencsésen bukott) címűben arról értesülünk, hogy a pénzügyminisztérium vezetését Széll Kálmántól Tisza Kálmán vette át, de a költő felteszi a kérdést, vajon haszna lesz-e a mi pénztárcánknak abból, hogy a miniszteri bársonyszékben most *szél* helyett *víz* ül:

Ali da l' to našoj
Kasi što god vredí,
Što sad mesto *vetra*
Voda u njoj sedi.

(Vajon azonban az/ Kasszánknak valamit is jelent,/ Hogy most szél helyett,/ Víz ül benne.) Zmaj bökverseiben szeret játszani a szavakkal, ebben az esetben a volt pénzügyminiszter családnevének jelentését használja ki ügyesen.

Tisza Kálmán ötvenedik születésnapját 1880-ban széles körben megünnepelték Magyarországon. Erre az alkalomra a szerb költő is írt egy költeményt *Jubilej i – pomračenje* (Jubileum és – elsötétedés) címmel. A szerző sajnálja, hogy a szerb–magyar együttműködés időszaka (az ötvenes években és a hatvanas évek első felében) csak rövid ideig tartott. Ő most nem ünnepel, nem tesz ki gyertyát az ablakba, mely így sötétben marad, miképpen a hold sem világít. Néhány verssorban azután Zmaj a közös hazáról szól, majd megkérdezi, vajon jogról és igazságról ma még álmodni sem szabad?

Majko, vaša, majko naša,
Zemljo kralja Matijaša,
Zar o pravdi i pravici
Ka o nekoj stranoj tici
Mi ne smemo svikolici
Imat' barem pusti san!

(A ti anyátok, a mi anyánk,/ Mátyás király országa,/ Vajon az igazságosságról, igazságról/ Mint valamely idegen madárról/ Mindannyiunknak nem lehet/ Legalább pusztá álunkunk!)

Egy kis bökvers Tiszáról 1881-ben látott napvilágot:

Za poznavanje ljudi
Ako hoćeš, – hajd na primer Tisu,
Da upoznaš na tenane,
Ti promotri ko su i kakvi su
Oni što ga brane.

(Az emberek megismerésére./ Ha akarod, – mondjuk például Tiszát,/ Megismerni aprólékosan,/ Vedd szemügyre kik és milyenek/ Azok, akik őt védik.) Itt nyilván egyes korrumpált szerb újságírókról van szó és más, nemzeti szempontból kétes elemekről, akik támogatták Tisza Kálmán politikáját.

A liberális és humánus eszméket valló költő a magyar alkotmányos élet, a vármegyék hatáskörének korlátozása ellen is felszólal a *Slika i prilika* (Hasonmás) c. versében 1886-ban: A Borsszem Jankóban látott egy rajzot, amelyen Tisza ollóval nyirbálja, kurtítja egy agár farkát, s csodálkozik, hogy ez az állatnak nem tetszik.

Ali ko je hrt taj?
Niko drugi nije,
Već stubovi ustavnosti,
Stare županije.

(De mi ez az agár?/ Nem más,/ Mint az alkotmányosság oszlopai,/ A régi vármegyék.)

1886 májusában Jansky vezérőrnagy – mint ismeretes – megkoszorúzta az 1849. évi budai harcokban elesett Hentzi császári tábornok síremlékét. Az esemény felkavarta a magyar közvéleményt, felháborította a sajtót, és utcai tüntetésekre is sor került. Zmaj, szokásához híven, gyorsan reagált, már június 1-jén megjelent a magyar című *Nem szabad henczegni* (Starmali 14. sz.) c. verse:

A šta će mi venci!	Ti su venci kusi,
Veli mrtav Henci.	(Mogli b' reći Rusi.)
Nisu venci stranski,	Narodnosti žmure
Veli živi Janski!	(Jer im suze cure).

A Tisa šeptrlji,
Da zagladi fakta:
Muzika je, veli, dobra,
Ali nema takta.

A ja na takt zviždukam:
Šalajdalajdanom!
Rad'te kako znate –
Nem tudom, nem bánom.

(Minek nekem koszorú! / Mondja a halott Hentzi. / A koszorúk nem idegenek, – / Mondja az élő Jansky! / Ezek a koszorúk izlésesek, / (Mondhatnák az oroszok.) / A nemzetiségek hunyorgatnak / (Mert könnyeik folynak) / S Tisza ügyetlenkedik, / Hogy elsimítsa a tényeket: / A zene, véli, jó, / Csak nincs tak-tusa (tapintata). / Én pedig taktusra fütyülök: / Salajdalajdanom! / Csináljátok, ahogy tudjátok – / Nem tudom, nem bánom.)

A *Starmali* következő (15.) számában az osztrákok ellen tüntető magyar egyetemi ifjúság magatartását, kiállítását dicsérő, elismerő verssorok jelentek meg Zmaj tollából *Mađarska akademična omladina u Pešti, Pečuju itd.* (A magyar egyetemi ifjúság Pesten, Pécsen stb.) címmel. A négy versszakból álló költemény utolsó sora: „Od ovakve dece mogu biti ljudi.” (Ilyen gyerekekből majd férfiak lehetnek; azaz: igazi férfiak.) A szerb költő véleménye megegyezik a magyar állásponttal, ha az retrográd nézetek ellen nyilvánul meg. Annak ellenére, hogy ebben a korban nagy az ellentét a Szerb Nemzeti Szabadelvű Párt és a magyar uralkodó osztály között, a szerb költőben van annyi igazságérzet, hogy magasztaljon olyan magyar cselekedeteket, melyeket erre méltónak tart. Arra is hajlamos, hogy érdemes magyar férfiakat, történelmi személyiségeket dicsőítsen. Így pl. 1880-ban, Széchenyi István szobrának leleplezése alkalmával látott napvilágot szép költeménye *Sečenju* (Széchenyinek) címmel. Érdemes belőle néhány sort idéznünk:

...
Ceo narod blagosilja
Darežljivu tvoju ruku
Žrtvovo si kule blaga
Za prosvetu, za nauku

Mi pastorci, pepeljuge,
Naše majke domovine, –
Na svečanost mi ne smemo,
Tek provirujemo.

...
A mi Srbi iz tišine,
Iz negdanje Vojvodine,
Al' i mi smo gole glave
Kad se dela tvoja slave,

(Az egész nemzet áldja/ Adakozó kezedet;/ A kincsek tornyait áldozta fel/ A művelődésért, a tudományért/.../ Mi szerbek pedig visszavonultságunkból/ Az egykori Vajdaságból/ Mostohagyerekei, hamupipőkéi,/ Nem mehetünk az ünnepségre./ Csak éppen oda pillantunk./ De mi is hajadonfővel vagyunk/ Mikor tetteidet dicsőítik ...)

A nyolcvanas évek erősödő politikai nyomása tükröződik a költő műveiben. Így többek között a *Zakonski predlog o srednjim školama* (Törvényjavaslat a középiskolákról) (Starmali 1883, 7. sz.) c. versében elégedetlenségének ad kifejezést, és személyesen Tisza Kálmánt okolja a nemzetiségeket hátrányosan érintő javaslat miatt. Némi fenyegetéssel fejezi be a költeményt. Az utolsó versszak így hangzik:

Opasna je tvoja čaša,
– Patrioti srce zebe –
Opasna je sada za nas,
Sutra možda već za tebe.

(Veszélyes a poharad,/ – A hazafinak szíve remeg –/ Veszélyes most ránk nézve,/ Holnap talán már rád nézve.)

A *Madžarska renuncija, ili bolje rečeno uncija rena* (Magyar renúnciáció vagy jobban mondva egy uncia torma) (Starmali 1886, 29. sz.) c. versből megtudjuk, hogy Tisza Kálmán nem foglalkozik a szerbek panaszaival, sérelmeivel. Ha ez nehezen érthető, majd megmagyarázza Falk Miksa. Befejezőképpen pedig ezt mondja a költő: ha nekünk szerbeknek ebből elégünk lesz, akkor pedig „ördögadta”. Ezt a magyar indulatszót Zmaj kedveli, többször is használja, persze a szerbhorvát kiejtésnek és helyesírásnak megfelelően *erdegata* alakban. Sőt van egy *Erdegata* c. verse is 1886-ból. Ízelítőül íme a második versszak:

Jednima su date staze
Da po njima druge gaze,
Drugima se stežu noge
Da padaju u vrtloge.
Jednom kažu: ti si moj!
Drugim prete: ti se boj!
Jednom meso, drugom kost
Erdegata – jednakost!

(Egyeseknek ösvényeket adtak/ Hogy azokon másokat tapossanak/ Másoknak megkötik lábukat/ Hogy örvénybe zuhanjanak./ Egyiknek mondják: te az enyém vagy!/ Másikat fenyegetik: te félj!/ Egyiknek hús, másiknak csont/ Ördögadta – Egyenlőség!)

A parlamenti választások visszaéléseivel több költeményében is foglalkozik Zmaj. Pellengérre állítja a korteskedést, az itatást, etetést. A *Širi pogled na izbore* (Átfogóbb tekintet a választásokra) c. versben (Starmali 1884, 16. sz.) a mértéktelen lakmározásról és ivászatról szól. Nagy bőség volt mindenképp az alkotmány nagyobb dicsőségére, a választók pedig „levizsgáztak” Tisza egészségére. Az 1887. országgyűlési képviselőválasztások a költő érdeklődésének középpontjába kerültek. Már májusban közzé teszi az *Izbori se približuju* (A választások közelednek) (Starmali 1887, 14. sz.) című versét, mely hét négysoros strófából áll. Minden versszak 3. sora ugyanaz: *Pomozite Tisi gospodaru!* (Segítsétek Tisza kegyelmes urat!). Lesznek, mondja, csábító szavak, zsírban úszó paprikás, némi aprópénz, bor és pálinka. A két zárósor a következő:

Pomozite Tisi gospodaru!
(Da vas strmoglavu.)

(Segítsétek Tisza kegyelmes urat!/ Hogy a mélybe taszítson benneteket.)

Az élclap következő, 15. sz.-ában megjelent egy hasonló szellemű költemény *Sad je vreme* (Most van az ideje) címmel. Most vigasztalnak, ígérgetnek, de akinél még van öntudat, az nem hagyja magát az orránál fogva vezetni. – A választások után, októberben Zmaj ostorozza, kigúnyolja Tisza pénzügyi intézkedéseit a *Tisa u novom kaputu* (Tisza új kabátban) (Starmali 1887, 28. sz.) c. versében.

A költő Tisza Kálmán külpolitikáját is célba veszi. A *Tisina blamaža* (Tisza blamázza) (Starmali 1888, 14. sz.) c. hosszabb költeményében a Franciaország elleni kirohanását állítja pellengérre. Majd Apponyi Albert beszédére reagál *Aponji* c. versében (Starmali 1888, 23. sz.), mely szerint ez a politikus még fokozni szándékozza Tisza elnyomási módszereit.

Tisza Kálmán kormányzásának idején mindvégig a magyar miniszterelnök volt szerb a költő támadásainak, gúnyolódásainak középpontjában. Az akkori nemzetiségi értelmiségiek nézetéhez hasonlóan ő is „a nemzetiségek eltiprójának” tekintette Tiszát. Zmaj gúnyos nyilai azonban nem csak a magyar politikusokat vették célba, hanem a magyar államférfiak kiszolgálóit is, azokat a honfitársait, akik pénzért vagy karrierizmusból támogatták a budapesti kormányokat. Megjelent abban az időben néhány olyan szerb nyelvű lap, amelyik a magyar vezető politikusok, a magyar uralkodó osztály politikáját támogatta. Ezeket az újságokat általában a magyar kormány és egyes szerb egyházi vezetők pénzelték. Ilyen volt az Újvidéken kiadott *Srbski narod* (Szerb Nemzet) (1869–1891) – melyet Zmaj gúnyverseiben rendszerint „Turski narod”-nak, „Török Nemzetnek” titulált –, majd a neves szerb író, Jakov Ignjatović lapja, a *Nedeljni list* (Vasárnapi Újság) (1879–1882) és a *Naše doba* (Korunk) (1885–1908). Ezek az újságok szöges ellentétben álltak Zmaj politikai nézeteivel és nemzeti érzéseivel, s így természetesen tollhegyre is vette őket. Íme két bökvers, melyekben a költő korrupt újságírókat állít pellengérre:

Jednom uredniku
Tisa voda hladna
Našla sebi žedna sina,
Makar da je Tisa voda
Ipak tebi daje – vina.

(Starmali 1881, 20. sz.)

O nekom novinaru
Za nekoga novinara
Vele: *Ima dara,*
I ja velim ima
I to – od Mađara.

(Starmali 1882, 5. sz.)

(*Egy szerkesztőnek.* A hideg vízű Tisza/ Megtalálta szomjas fiát,/ Bár a Tisza víz/ Neked mégis ad – bort.) – (*Egy újságíróról.* Egy újságíróra vonatkozólag/ Mondják: Van tehetsége./ Én is úgy vélem van/ S pedig – a magyaroktól.) (A szerb „dar” szónak „tehetség” és „ajándék” a jelentése.)

Zmaj szellemességét, ügyes szójátékát ebben a két versikében is megfigyelhetjük. Ötletesen kihasználta a „Tisza – Tisa” és a „dar” szók többjelentését és a korabeli olvasót nyilván gúnyos, talán keserű kacajra bírta, különösen akkor, ha a célbavett újságíró személyére is lehetett következtetni.

A költő bizonyára kevésbé fájlalta, hogy különböző kétes értékű zsurnaliszták eladták magukat a magyar politikusoknak, mint azt, hogy az ifjúkori barát, a regényíró, Jakov Ignjatović (1822–1889) is ezek sorába lépett. A szentendrei születésű író, akit ma is nagyra értékelnek, mindig is magyarbarát volt: a szabadságharc idején, majd 1861-ben országgyűlési képviselőként, de később is, amikor tehetségével, hírnevével a nemzetiségek elnyomásának politikáját segítette, és ezért szubvenciót is kapott Tisza Kálmánéktól. Ezt Zmaj nem tudta megbocsátani. Gyakran nevetségessé teszi, maró gúnyral ostorozza. Pl. *Srbin i njegova proza* (A szerb és prózája) (Starmali 1880, 14. sz.) c. költeményben azt mondja, hogy a „szerb” Jaša Tisza Kálmán minden cselekedetét, véleményét hajbókolással fogadja, jóváhagyja és helyesli. Mi lesz azonban akkor, ha majd kiürül a diszpozíciós pénztár?

Ali kad bi negleđuša
Udarila kakva suša
I na kuće i na maće,
I u kase disponjače,
Pa u njima ponestalo
I belo i žuto, –
Šta bi onda bruder Jaša?
– Onda bi učuto.

(De ha váratlanul/ Aszály jöjné/ A kutyákra és macskákra,/ Valamint a diszpozíciós pénztárba,/ S benne eltűnne/ A fehér és sárga,/ Mit tenne akkor „bruder” Jaša?/ – Akkor elhallgatna.) A költő szinte állandó jelzőként használja a német „Bruder”, illetve a magyar „szegény” szavakat a Jaša név előtt, mely nem más, mint a Jakov keresztnév becézett alakja.

Ugyanebben az évben egy szellemes epigrammában is kigúnyolja a költő a szubvenciót élvező prózáírót:

Tisa kori Jašu:
Bruder, to je sram!
Toľko novca koštaš,
I opet si sam!
Kupite mu kuću, nek je
Pod kiriju daje,
Samo tako može i on
Doći do „partaje”.

(Starmali 1880, 7. sz.)

(Tisza szidja Jašát:/ Bruder, ez szégyen!/ Annyi pénzbe kerülsz,/ S mégis egyedül vagy!/ Vegyetek neki házat, hadd/ Adja bérbe,/ Csak így juthat ő is/ „partájhoz”). (Partaja = párt, bérlő, lakó.)

Mikor 1882-ben megszűnt Ignjatović *Nedeljni list* c. lapja, a *Starmaliban* a következőt olvashatjuk: „Nedeljni list’ je prestao izlaziti, jer ga je jedan pretplatnik iz Budimpešte ostavio.” (A „Nedeljni list” megszűnt, mert egy budapesti előfizetője elhagyta.)

Zmaj élclapjának állandó célpontja volt Jakov Ignjatović a nyolcvanas évek elején. A *Puslice* (Puszedli) rovatban (1881, 2. sz.) pl. írja: „Jaša Ignjatović trudi se da odbrani srpstvo od Bugara.” (J. Ignjatović arra törekszik, hogy megvédje a szerbséget a bolgároktól.) Majd német nyelvű kérdéssel folytatja: „Warum, Bruder, in die Ferne schweifen?” Hiszen itt Magyarországon is lenne mit védelmezni, küzdeni lehetne a Tisza-kormány túlkapásai ellen. A „brudernek” azonban más a véleménye:

Jaša veli: „Pust’te, Raci,
Nek vas svaki đavo dira!
Nek vas gnjeće, nek vas guše,
Samo Tisi dajte mira...”

(*Mir*) (Starmali 1881, 10. sz.)

(Jaša mondja: „Hagyjátok, rácok,/ Hadd piszkáljon benneteket mindenféle ördög!/ Hadd nyomorgassanak, fojtogassanak titeket,/ Csak Tiszát hagyjátok békén.)

Nagyon sok Ignjatovićra célzó epés megjegyzést tett és maró gúnyverset írt Jovan Jovanović Zmaj, de a regényíró 1889-ben bekövetkezett halála alkalmából egy, az irodalmi érdemeket elismerő, szép költeménnyel búcsúzott ifjúkori barátjától.

Zmaj támadásainak még egy gyakori célpontja, a magyarországi szerb egyház feje, German Anđelić (1822–1888) pátriárka volt. German a Tisza-kormány segítségével került a szerb pravoszláv egyház élére 1879-ben, annak ellenére, hogy az egyházi kongresszuson jóval kevesebb szavazatot kapott mint ellenfele. (A kinevezést az uralkodó 1881-ben hagyta jóvá.) Germant klerikális ügyvitelle, de még inkább kormányhű magatartása tette ellenszenvessé a szerb értelmiségi és liberális polgári körökben, így Zmaj szemében is. A költő az egyházfőt Tisza Kálmán bérencének tekintette és olyan valakinek, aki szolgálja

a magyarosítás ügyét. Természetes tehát, hogy pellengérré állította, s apró karcolataival, gúnyos verssoraival állandóan ostorozta. 1879-ben született pl. a *Drugo i drukčije putešestvije* (Másik és másfajta utazás) c. költemény. Ebből idézünk néhány versszakot:

Zar ti nisi naše krvi?
Zar ti nemaš majčin grob?
Zar ti zato *Krunu* dasmo,
Da Mađaru budeš rob?

Dočekajte kako znate,
Srbi, braćo, njegov „vhod“ –
Samo decu klon'te s puta,
– U deci nam živi rod.

Šta je tebi do nas stalo,
Šta do sreće roda svog!
Ta tebi je uvek malo,
Jerbo ti je demon bog.

Kud god dođe, kud god prođe,
Uklanjajte porod svoj,
Otruju l' se naša deca,
Teško nama, – Bože moj!

(Hát te nem vagy a mi vérünkéből?/ Neked nincs anyád sírja?/ Hát azért adtuk neked a koronát,/ Hogy rabja légy a magyaroknak?/ Mit érdeklünk mi téged,/ Mit a fajtád boldogsága!/ Hisz neked minden kevés,/ Mert istened a démon./ Fogadjátok, ahogy tudjátok/ Szerbek, testvérek, „jövételét” –/ Csak a gyerekeket távolítsátok el az útból,/ – A gyerekekben él nemzetünk./ Akárhova jön, akárhol halad el,/ Távolítsátok el a gyerekeket,/ Ha gyermekeink megfertőződnek,/ Póru! járunk, – Istenemre!) (A „putešestvije” és „vhod” régies, orosz szavak is az egyházi vonatkozásra utalnak.)

E versek előzménye egy másik 1897-ből, amelyekben a költő felhívja honfitársait, emeljék a gyerekeket a magasba, hogy jól megnézhesék Mileticét, azt az embert akinek útmutatásait minden szerbnek követnie kell.

A *Pesma o radu* (Vers a munkáról) (Starmali 1882, 31. sz.) utolsó strófája így hangzik:

A Anđelić? – pitate me,
Čim li se on bavi?
I on radi, dabogme,
Radi nam o – glavni.

(S Anđelić? – kérdezitek,/ Ő mivel foglalkozik?/ Ő is dolgozik, bizony,/ Az életünkre tör) (A szójátékot nehezen lehet visszaadni.) A főpap ugyanis, Zmaj szerint, a magyarosítást segíti elő, és ezáltal veszélyezteti a szerb nemzetet.

A budapesti kormány magyarosító politikája a nyolcvanas években felerősödött, s bár a szerbek nagyobb ellenállást tanúsítottak, mint pl. a magyarországi németek és szlovákok, bizonyos polgári körökben náluk is tapasztalható volt némi elmagyarosodás, mint ahogyan erre Zmaj néhány bökverse utal:

Kako sam ja nagrabusio
Pitao sam Srpkinjicu
Iz klostera mađarskoga:
Reci-der mi, dušo moja,

A tako ti živa Boga,
Voliš li ti srpski govor,
Srpske reči,
Da l' i tebi srpski jezik
Milo zveči?
Srpkinjica klimnu glavom
Kao mali miš,
Pa mi reče, pa mi reče:
„Igen is!”
(Starmali 1881, 2. sz.)

Radost dedina
Uzo deda svog unuka,
Metn'o ga na krilo,
Pa ga pita: Znaš li šta je
Na Kosovu bilo?
Dobro dače dade čuti
Svoj glasak umilni:
„Nagy-apókám, hát te nem tudsz
Magyarul beszélni!?”
(Starmali 1885, 31. sz.)

*(Hogyan jártam pórul. – Megkérdeztem egy szerb leánykát/ A magyar kolo-
storból/ Mondd már lelkecském,/ Élő Istenedre,/ Szereted-e a szerb beszédet,/
A szerb szavakat,/ A szerb nyelv neked is/ Kellemesen hangzik?/ A szerb ki-
slány fejével bólint/ Mint egy kis egér,/ S mondja nekem, mondja nekem:/
„igenis!”) (A nagyapa öröme. – A nagyapa fogta az unokáját,/ Az ölébe ültet-
te,/ Majd megkérdezte: Tudod-e/ Mi volt a Rigómezőn?/ A jó kis diák hallat-
ja/ Nyájas hangját:...)*

A két versike magyar nyelvű befejezése nem mindennapi hatást gyakorolhatott. A költő epésen, maró gúnnyal ostorozza a szerb polgárságnak azt a részét, rétegét, mely már nem tartja fontosnak, hogy gyermekei megtanulják anyanyelvüket. A kis versek eszmei mondanivalója meghökkentően, mondhatnánk töményen és bizarrul jut kifejezésre a magyar befejező mondatokban.

Magyar vonatkozású politikai satíráit a szerb költő sokszor fűszerezi magyar szavakkal, verssorokkal. Ezt azért tehetette, mert abban az időben a magyarországi szerbek – s ezek voltak túlnyomórészt olvasói – általában jól tudtak magyarul. Az idegen nyelvű váratlan fordulatok pedig sajátos, néha bizarr aromát adtak csipkedő verseinek. A magyar kifejezések szervesen beleillettek a kis költemények hangulatába, és fokozták a mondanivaló hatását, különösen akkor, ha olyan rímpárok mint pl. *cél – Széll; mali miš – igen is*, vagy az itt nem idézett *tábor – Gábor; ništa – Pista* furcsálkodó, különleges rímzenejükkal a frappáns befejezést jelentették.

Jovan Jovanović Zmaj éles támadásai a budapesti kormány és személy szerint Tisza Kálmán ellen, felháborodott, epés észrevételei a szerbeket ért sérelmekre, felvetik a kérdést, vajon hogyan viszonyult ő az országhoz, az akkori

Magyarországhoz. Mind egyes költeményeiben, mind apróbb észrevételeiben figyelemre méltó kitételekkel találkozunk. Az 1880-ban Tisza születésnapjára írt szatirikus versében szembetűnek ezek a sorok:

Majko vaša, majko naša
Zemlja kralja Matijaša...

(A ti anyátok, a mi anyánk/ Mátyás király országa...) A Tiszát maró gúnnyal ostorozó *Tisina blamaža* (1888) c. költeményében olvashatjuk a következő versszakot:

Tako li se bez nevolje
Garancija mira daje!
To pitati i mi smemo,
– Otadžbina i naša je.

(Vajon így, kényszer nélkül/ Adják a béke garanciáját!/ Ezt megkérdezhetjük mi is,/ – A haza a miénk is.)

Még világosabb, egyértelműbb a költő szemlélete a *Starmali* néhány karcolatában. Az 1886. évfolyam 31. sz.-ban olvashatunk pl. arról, hogy az „Alkotmány” nevű hajó elsüllyedt. A hírhez a lap a következő epés megjegyzést teszi: „Mi már hozzászoktunk, hogy az alkotmányok elsüllyednek. *Pillantsunk csak Szerbiára, majd a mi hazánkra is.* (Kiemelés P. I.) Érdemes még idéznünk a szerkesztőség egyik válaszából: „Más Andrássy, Tisza, Trefort, az indulatos újságírók és az általuk félrevezetett áramlat a magyar nemzetben – s más a haza, melyet a szerb ember mindennek ellenére szeret, még akkor is, ha ezt a szeretetet nem viszi vásárra.”

Zmaj nyilván meg tudta különböztetni a magyar népet és Magyarországot a retrográd politikusoktól és az elnyomó osztályoktól. Mint ahogyan ezt már jól meglátta a neves szerb irodalomtörténész Jovan Skerlić (1877–1914), aki a költő irodalmi működésének ötvenedik évfordulója (1899) alkalmából írt cikkében többek között ezeket mondta: „A magyarokkal való heves harcban ő jól meg tudta különböztetni a hivatalos, bürokratikus Magyarországot a magyar néptől, melyet ez ugyanúgy fojtogat mint a szerb népet, a Zmajnak csak szimpatikus szavai voltak a magyarokra vonatkozólag...” (Zvezda 1899, 62/63. sz.)

A meleg szívű lírikus, akit a kritika is nagyra értékelt és az olvasóközönség is szívébe zárt, s aki kivívta magának a legolvasottabb, legkedveltebb szerb költő hírnevét, a közéletben is szerepet vállalt. Svetozar Miletić pártjának irányvonalát követve szinte egy életen keresztül küzdött tollával népe nemzeti, nemzeti jogaiért. Művészi talentumát, könnyed verselési készségét e küzdelem szolgálatába állította. Egy-egy gúnyos versének szellemes, találó, epés kitételével sokszor nagyobb hatást ért el, mint egyik-másik politikai vezércikk.

Jovan Jovanović Zmaj még más szatirikus verseiben is támadta a kiegyezés utáni magyar kormányok politikáját és e politika szerb támogatóit, kiszolgálóit. Ez a vázlatos áttekintés mégis adhat némi képet a neves szerb költő munkásságának e kevésbé ismert területéről.

Rezime

Mađarski premijer Kalman Tisa na nišanu Zmajeve satirične poezije

Autor, saradnik Katedre za slovensku filologiju Filozofskog fakulteta u Budimpešti, u svom radu obrađuje jedan segment Zmajeve političko-satirične poezije, njegove prigodne pesme povodom aktualnih društvenih i političkih događaja u Mađarskoj u drugoj polovini XIX. veka. Pažnja i analize autora su skoncentrisane na pesme koje su direktno ili indirektno u vezi sa mađarskim premijerom Kalmanom Tisom, koji je izabran 1875. godine. S obzirom da je Zmaj bio pristalica građanskog liberalizma Svetozara Miletića, njegove prigodne političke pesme, objavljene u sopstvenim listovima *Zmaj*, *Žiža* i *Starmali*, zalagale su se za stvar srpske narodnosti u Monarhiji, nasuprot pristalicama Kalmana Tise i tadašnje zvanične politike. Deo autorove studije daje uvide u političke čarke između Zmaja kao liberala i Jaše Ignjatovića, pristalice Tisine politike. Zmaj se, shodno aktuelnostima političkih prilika tadašnje Mađarske, u svojim pesmama obilato služio i aluzijama jezičke prirode (koje su možda teško razumljive za današnjeg čitaoca), pa autor tananim filološkim pristupom i analizom objašnjava sve aspekte mogućih čitanja ove vrste Zmajeve poezije. Pošto je Zmaj neretko ugradio i mađarske reči i čitave mađarske rečenice u svoje pesme političkog karaktera, autorov rad je skroman prilog potpunijem razumevanju ovog segmenta Zmajevog opusa i iz aspekta mađarsko-srpske književno-istorijske komparatistike.

Summary

The Hungarian Prime Minister Kálmán Tisza as the Object of Zmaj's Satiric Poetry

The author, associate of the Department for Slavic Philology of the Faculty of Philosophy of Budapest, elaborates in this work one segment of Zmaj's political and satiric poetry, his occasional poems written for actual social and political events in the second part of the 19th century. The author's attention and analysis are concentrated on the poems which are connected – directly or indirectly – with the Hungarian Prime Minister Kálmán Tisza, being elected in 1875. Taking into consideration that Zmaj was the adherent of Svetozar Miletić's bourgeois liberalism, his occasional political poems published in his own journals *Zmaj*, *Žiža* and *Starmali*, fought for the cause of the Serbian nationality in the Monarchy, contrary to the adherents of Kálmán Tisza and the official politics of that time. One part of the author's study gives an inside view of the political dispute between Zmaj, as the liberal, and Jaša Ignjatović, as the adherent of Tisa's politics. In accordance with the actualities of the Hungarian political situation of that time, Zmaj also applies abundantly the allusions of linguistic character in his poems (being probably difficult to understand by the readers of today), so the author explains all the aspects of possible reading of this part of Zmaj's poetry with refined philological attitude and analysis. Since Zmaj often inserted Hungarian words and complete Hungarian sentences in his poems of political character, the author's work is a modest contribution to the more comprehensive understanding of this segment of Zmaj's opus from the point of view of the Hungarian-Serbian comparative literature.